

Олег Базалук

БАЗАЛУК Олег Олександрович — доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та соціальних дисциплін Київського університету туризму, економіки та права. Сфера наукових інтересів — космологія, історія філософії, філософія освіти.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: ЇЇ РОЛЬ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

«Філософія освіти» як обов'язковий для вивчення студентами спецкурс забезпечує оволодіння знаннями і технологіями сучасної освітньої діяльності в умовах трансформації суспільства. Також в поле її функціонування входить обґрунтування аксіологічних та педагогічних передумов формування особистості, яка визначить своє місце в новому, динамічному сучасному соціумі з метою самореалізації. Стратегічна ціль філософії освіти — формування планетарно-космічного типу особистості, образа людини майбутнього.

Ключові слова: *філософія освіти, примус, планетарно-космічний тип особистості, образ людини майбутнього.*

Сучасна Україна все ще перебуває в стані пошуку свого шляху розвитку, налагоджує культурні, економічні, політичні, суспільні та інші внутрішні і зовнішні зв'язки. Для прискорення цих процесів необхідно визначитися, яких громадян і для якого суспільства ми повинні готувати, якими мають бути соціальні умови розвитку, щоб громадянин нашої держави був щасливим. Реформування суспільства характеризується неминучістю удосконалення форм та умов життєдіяльності

людини, залучення усіх громадян у процес соціальної творчості. Незалежність та самостійність нашої молодой держави, що входить до загального потоку перетворень у економічній, політичній та духовній сферах, утверджується активними діями кожної окремої особистості. Успішність таких перетворень цілком залежить від того, який напрямок ми оберемо для розвитку цих дій.

У переломні періоди історії, коли старі та відживші ідеологічні й психологічні стереотипи змінюються на нову систему поглядів і цінностей, відкривається реальна можливість гуманізації соціальної сфери і реалізації особистісного потенціалу кожного громадянина нашої держави. Саме тому Україна, як і більшість держав Європи та західного світу, переживає ряд реформ у різних сферах суспільного буття, поміж яких і державна система освіти.

З метою реформування та розвитку українського суспільства розробляється сучасна філософська концепція освіти і науки, аналіз якої є **метою даної статті**.

Оскільки курс «філософія освіти» здебільшого слухають студенти п'ятого курсу педагогічних спеціальностей, актуалізується питання щодо їх особистісних та професійних якостей. Адже вони фактично підготовлені для початку професійної діяльності, яка передбачає вагомий вплив на розвиток і формування світогляду кожного учня, творця майбутнього.

Сучасний учитель повинен своїх учнів навчати бути відкритими, готовими долати труднощі, орієнтуватися у новому інформаційному суспільстві, постійно самовдосконалюватися та прагнути самореалізації. Які цінності мають слугувати орієнтиром для майбутніх поколінь? Адже цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і виступають основним мотивом життєдіяльності. Цінності визначають моральні орієнтири та принципи поведінки, тому будь-яке суспільство зацікавлене у тому, щоб люди дотримувалися актуальних у сучасних реаліях правил поведінки. Саме тому,

на початку свого розвитку кожна дитина у цивілізованому суспільстві потрапляє під цілеспрямований вплив виховного процесу. Діяльність у сфері освіти, особливо безпосередня педагогічна діяльність, тісно переплетена з основами світогляду людини, навіть якщо вона його не усвідомлює. Педагогічний процес здебільшого виявляє і формує нові ціннісні орієнтації особистості, тому у педагогічній діяльності дуже важливо керуватися такими світоглядними принципами, котрі орієнтують людей на творчу самореалізацію, усвідомлення власної планетарно-космічної сутності.

Тож яким повинен бути сам учитель покоління нового тисячоліття? Відповідь на поставлене запитання може дати філософія, що завжди була провісницею та каталізатором реформ, які активно реалізуються у різних сферах сучасного суспільного буття в усьому світі, філософія, на ґрунті якої і виникла нова «філософія освіти».

«Філософія освіти» як обов'язковий для вивчення студентами спецкурс забезпечує оволодіння знаннями і технологіями сучасної освітньої діяльності в умовах трансформації суспільства. Також в поле її функціонування входить обґрунтування аксіологічних та педагогічних передумов формування особистості, яка визначить своє місце в новому, динамічному сучасному соціумі з метою самореалізації. Вивчення філософії освіти педагогами забезпечить:

— системне засвоєння матеріалу з усього кола філософських проблем, які виникають в освіті;

— цілісне осягнення генезису освіти як інституту в історичному контексті;

— визначення ролі та значення освіти в культурі суспільства;

— визначення образу-ідеалу нового типу особистості, аргументація його основних якостей.

Знання, отримані в процесі вивчення спецкурсу «філософія освіти», зорієнтують студента-педагога на нові масштаби

успішної педагогічної діяльності в закладах національної системи освіти та інших освітніх закладах.

Нова соціокультурна реальність має такі основні характерні риси:

1) суттєві зміни в субординації системи цінностей, що обумовлені формуванням нового типу відносин у суспільстві, потребою в новій світоглядній орієнтації;

2) нові явища у культурі, які надають великі можливості для оптимізації реалізації прихованого потенціалу особистості;

3) суттєве розширення поля диференціації життєвих потреб і здібностей;

4) початок діалогу між основними культурними течіями у сучасному світі.

Усе це вимагає нового рівня рефлексії самого поняття «освіта», змісту, соціокультурних особливостей, визначення сучасного аксіологічного підґрунтя освіти, ролі та місця освіти в суспільстві ХХІ ст. і перспективи його розвитку. Тому найважливішого значення набуває питання про становлення сучасних методологічних засад такої галузі дослідження, як філософія освіти, що є основою для здійснення комплексного підходу до вирішення проблем сучасної освіти, у першу чергу до виконання завдань її гуманізації.

З-поміж причин, які актуалізують філософію освіти сьогодні, виділимо такі [14]:

— необхідність осмислення кризового стану, в якому опинилася система освіти через перехід суспільства від постіндустріального періоду до інформаційного, що передбачає нову класифікацію та відбір предметного змісту знань, які забезпечать інформаційний арсенал особистості, що постійно самовдосконалюється, та ціннісно-смісловне обґрунтування її діяльності;

— актуальність нових загальнолюдських цінностей, що потребують формування нового типу особистості, здатної міркувати категоріями космічних масштабів;

— потребу створювати додаткові спеціально організовані системи та можливості передавання культурного досвіду в умовах загальнонаціональної системи освіти, що постійно удосконалюється. Адже освітній процес ґрунтується на досить суперечливих формах знання: ілюзіях, утопіях, міфах, стереотипах, які здійснюють відчутний вплив на процес соціалізації особистості. Одне із завдань філософії освіти — врегулювання, прогнозування та екстраполяція найбільш актуальних ірраціонально-інтуїтивних форм знання;

— спрямування та корегування еволюції процесу освіти, використовуючи новітні дослідження інших дисциплін, дотичних до педагогічної діяльності. Філософія освіти формує образ «людини майбутнього», зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, котрі через процес освіти втілюються у формуванні внутрішнього світу конкретного покоління.

Погодьмося із А.Запісоцьким, що інтерес дослідників до філософської проблематики в освітній діяльності спричинений насамперед об'єктивною та усвідомлюваною роллю освіти у вирішенні глобальних проблем [7]. Останнім часом освіта розглядається як стратегічно важлива сфера життя суспільства. Фактор розвитку нації та поглиблення її інтелектуального потенціалу є гарантом її самостійності та міжнародної конкурентноздатності.

Розглядаючи поняття «філософія освіти», наведемо декілька варіантів його тлумачення. Так, одні дослідники надають перевагу філософії і філософствують про освіту, інші пріоритетною вважають педагогіку, здебільшого розмірковуючи про процеси навчання і виховання, хтось намагається охопити і філософську, і педагогічну проблематику [3; 4]. Тож розглянемо етимологію означеного словосполучення. Слово «філософія» у перекладі з грецької означає «любов» і «мудрість», тож поняття «філософія» можна тлумачити як «любов до мудрості», як науку про до-

сягнення людиною мудрості, про пізнання істини та добра. Щодо поняття «освіта», існує багато варіантів його тлумачення. Професори Києво-Могилянської академії розвивали ідею про здобування істинного знання шляхом одноментного осяяння за допомогою природного розуму, тобто Божих ідей. Така ідея простежувалася у філософських курсах І.Гізеля, Г.Щербацького. На думку учених, природне світло розуму осяює інтелект під час дискурсу. Тобто, професори Києво-Могилянської академії наголошують на пріоритетному значенні осяяння у розкритті істини, контакту людського мислення і буття. Відстежується спадкоємний зв'язок між філософським розумінням академічних учених, їх попередників (культурних діячів Київської Русі, діячів братств і Острозького культурно-освітнього осередку) та наступників (Г.Сковорода). Варто звернути увагу на переклад слова «освіта» російською (яка є також слов'янською) мовою: освіта — образование; освічений — образованный; освітній — образовательный. В.Даль тлумачить «образование» як: надавати чомусь образ, вид, змушувати, вимушено передавати культурні цінності і звичаї від покоління до покоління, у результаті чого утворилася наступність поколінь [5; 6]. Останніми десятиліттями у американсько-європейській системі освіти, як і у напівзруйнованій радянській системі освіти, проблема примусу в освіті викликає гострі дискусії. Висловлюються думки, що поняття «примус» та «демократія» є несумісними. Хоча необхідність використовувати «примус» саме у системі освіти аргументували і довели не лише педагоги-практики, але й психологи. Особливо вражаючими є результати педагогічної діяльності А.Макаренка, теоретичні та практичні психологічні дослідження П.Гальперіна, А.Запорожця, Д.Ельконіна та ін. Зважаючи на усе вище сказане, можемо «філософію освіти» трактувати як філософську дисципліну, що зорієнтовує, сплановано впливає, наперед передбачивши ідеальний об-

раз, заради якого і здійснюється означений вплив, як на конкретну людину, так і на мікро та макро соціальні групи.

У сучасній Україні «філософію освіти» визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), які зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості [18].

Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти, а її стратегічна мета полягає у становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури. В основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно і змінити методику виховання та навчання.

На думку В.Андрущенка, М.Михайлова та інших дослідників, філософію освіти немає сенсу виокремлювати в окрему галузь філософії [14]. Адже філософія освіти розвивається у межах соціальної філософії, утворюючи комплексне та міжгалузеве вивчення системи освіти. Вона поєднує «зовнішні» щодо системи освіти соціальні науки із «внутрішніми» — педагогікою. У широкому розумінні предмет філософії освіти — не лише філософське осягнення самого процесу отримання знань, умінь та навичок, але більшою мірою масштабне вивчення культурних досягнень та цінностей, покликаних задовольняти потреби системи освіти. Філософія доповнює педагогіку тим основним, чого їй бракує — масштабним баченням соціальних трансформацій і домінуючими у даному історичному періоді світоглядними концепціями, з-поміж яких важливо виділити планетарно-космічну. Саме розуміння кожною людиною закономірності свого виникнення у структурі світобудови дає можливість шукати відповідь на одвічні філософські запитання: «про сутність людського життя», «про сенс людського буття», «про ціль людського буття», «про походження життя і людини», «про перспективи розвитку людського суспільства» і т.д.

Формування творчо-гуманітарного, планетарно-космічного типу особистості можливе з використанням методологічного апарату та потенціальних можливостей «філософії освіти» як навчальної дисципліни. Філософія відображає крізь призму укладених та найбільш актуальних світоглядних концепцій найновіші досягнення різних галузей знань, а педагогіка залучає передові методи навчання та виховання, чим впливає на формування внутрішнього світу підростаючих поколінь.

З поміж завдань курсу «філософія освіти» ми визначаємо:

1) формування у кожного слухача планетарно-космічного світогляду;

2) підготовка відповідальних, творчих, активних молодих людей, котрі, з одного боку, поважають багатоманітність культур, а з іншого — враховують у своїй діяльності стратегічні цілі філософії освіти, що полягають у прагненні згуртувати націю, цивілізацію задля досягнення вищих цілей;

3) формувати у системі поглядів підростаючого покоління образ особистості та цивілізації, здатних організувати якісну взаємодію у масштабах Землі та Всесвіту, образ людини майбутнього.

Згідно досліджень Н.Піщуліна та Ю.Огородникова, до найважливіших, фундаментальних, вузлових категорій, що описують сучасну модель освіти, зорієнтовану на формування планетарно-космічного типу особистості, відносяться [15]:

— **універсальність**, яка в освіті має дві взаємозв'язані сторони: *універсальність* освіченої особистості, здатної результативно діяти в широкому діапазоні сфер життя, і опора навчання на *універсалії*, тобто гранично загальні поняття, що об'єднують в єдиний проблемний вузол багато галузей буття;

— **цілісність**, що має три сторони: *зміст освіти*, який утримує цілісність буття в переліку навчальних предметів, *методи його надання*, що спираються на всі здібності людини: її інтелект, відчуття, інтерес до пізнання, а також *духовна*

єдність світу і учня, коли їх неможливо розділити на «об'єкт і суб'єкт пізнання»;

— **фундаментальність** — концептуальне вивчення законів світу, вироблення *фундаментальних сенсів буття*, спрямованість освіти на універсальні і узагальнені знання, істотні і стійкі зв'язки, на структурний і змістовний перегляд навчальних курсів та їх узгодження один з одним для вироблення єдиних культурно-науково-освітніх просторів;

— **компетентність і професійність** за своїм значенням протилежні вузькій спеціалізації і включають таку обов'язкову якість, як *етична позиція* по відношенню до предмету свого вивчення і дослідження в контексті гармонії практичності й людяності;

— **гуманізація та гуманітаризація** — це процеси приведення освіти, її змісту і форми у відповідність до природи людини, її душі та духу.

На сучасному етапі розвитку філософії освіти дослідники визначають два основні моменти наявного стану в освіті, а саме [1]:

1) освіта не здійснює функцію виховання того типу світогляду, що дасть можливість вирішити глобальні проблеми людства;

2) офіційно діюча система освіти постійно відчужується від інтересів та цінностей людей.

Аби вирішити це двостороннє питання, необхідно розробляти філософську методологію сучасної освіти, що допоможе розкрити взаємодію між цими тенденціями.

Сьогодні існує три концепції освіти, пов'язані з напрямками сучасної філософії освіти, про які йтиметься далі [16].

1. Концепція гармонійної цілісності, яка сприяє реалізації ідей створення єдиної, цілісної, гармонійної теорії педагогіки і централізованої системи управління освітою.

2. Релятивістсько-плюралістична концепція, яка визнає необхідність застосування принципів плюралізму, педоцен-

тризмутарелятивізму в педагогічній діяльності, пріоритетність ролі індивідуальних інтересів над громадськими.

3. Синтетична концепція, яка поєднує обидві попередні концепції освіти, визначаючи, що загальні, громадські інтереси в педагогічному процесі мають бути мінімальними.

Ідеї першого напрямку застосовуються для розв'язання проблем сучасної педагогіки, а саме для подолання розриву між предметами, що вдосконалюються, та вирішенням важливих суперечностей педагогічного процесу. Важливою невирішеною проблемою у педагогічному процесі є проблема пріоритетної ролі вчителя у його взаємодії з учнем, дорослого з дитиною, викладача ВНЗ зі студентом. Домінування монологічної форми викладання навчального матеріалу сприяло відведенню учневі в основному пасивної ролі об'єкта педагогічного процесу, надаючи його інтересам другорядного значення.

Другий, релятивістсько-плюралістичний напрям філософії освіти виходить з протилежних, по відношенню до першого напрямку, вихідних принципів. Він полягає у перевазі особистісних цінностей над загальними. Цей напрям характеризується особливим ставленням до учня як до основного суб'єкта педагогічного процесу. Таке відношення вимагає від викладача, педагога вироблення методик, за допомогою яких можна максимально розкрити специфічні для кожного учня здібності. Найважливіша риса релятивістсько-плюралістичного напрямку філософії освіти полягає в наданні уваги формуванню творчої особистості, розвитку її унікальних здібностей, віднайденню і впровадженню методик навчання і виховання, які б могли врахувати особистісні інтереси учнів і системи їх цінностей.

Третій, синтетичний напрям філософії освіти виник як реальна потреба подолати пріоритетну роль вихідних принципів двох попередніх напрямів і здійснити такий синтез їх позитивних ідей, який дав би можливість краще вирішити основні

проблеми сучасної освіти, а тим самим й інші найважливіші проблеми людства. Вихідним положенням цього напрямку філософії освіти є те, що жодна із сторін суперечностей педагогічного процесу не повинна мати пріоритетного значення по відношенню до іншого (треба виходити з найважливішої ролі обох). У сучасній парадигмі освіти учитель і учень уважаються суб'єктами педагогічного процесу, але за вчителем все ж зберігається ведуча роль, що обумовлює особливу відповідальність з боку вчителя за ступінь власної підготовки, постійне вдосконалення своїх знань, умінь і т.д.

Висновки. Таким чином, однією з найважливіших складових нової парадигми освіти є випереджувальна функція розвитку системи освіти в сучасному суспільстві [10; 11]. Вона із периферійних в соціальній структурі перетворюється в пріоритетну, оскільки стає глобальним фактором розвитку суспільства. Це обумовлено якісно новим масштабом детермінуючого впливу системи освіти на формування реалій інформаційного типу суспільства, яке визначається характером духовного виробництва і може стати реальністю тільки через розвиток відповідних освітніх тенденцій в суспільстві. Сьогодні процес гуманізації та гуманітаризації освіти є основним напрямом змістовного реформування системи освіти. Особливо актуальними аспектами цього процесу є:

— становлення антисциєнтистської методології освіти, що передбачає не лише формування в учня певної системи знань, а й розвиток духовності в контексті гармонійної взаємодії усіх індивідуальних процесів світосприймання;

— становлення освіти як фактора розвитку культури, в тому числі й розвиток освіти як діалогу культур. Поєднання становлення особистості з оволодінням культурними цінностями сприяє вирішенню багатьох етичних проблем, є безпосереднім джерелом багатогранності та гармонійності, які, у свою чергу, виступають вирішальними критеріями особистісного буття.

Література

1. Американська філософія освіти очима українських дослідників. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р. — Полтава: ПОППО, 2005. — 281 с.
2. Буряк В.В. Методологические указания к изучению дисциплины «философия образования» / В.В.Буряк. — Симферополь, 2002. — 19 с.
3. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С.Гершунский. — М.: Изд-во «Совершенство», 1998. — 608 с.
4. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования / Э.Н.Гершунский, Ю.И.Турчанинова. — М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. — 224 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великого русского языка: Современное написание. — Т.4 / В.И.Даль. — М.: Астрель. АСТ, 2003 — 883 с.
6. Даль В.И. Толковый словарь живого великого русского языка: Современное написание. — Т.2 / В.И.Даль. — М.: Астрель. АСТ, 2003 — 1008 с.
7. Запесоцкий А.С. Образование: философия, культурология, политика / А.С.Запесоцкий. — М.: Наука, 2002. — 456 с.
8. Казначеев В.П. Космопланетарный феномен человека: Проблемы комплексного изучения / В.П.Казначеев, Е.А.Спирин. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. — 304 с.
9. Кассирер Э. Избранное: Индивид и космос / Эрнст Кассирер. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — 654 с.
10. Клепко С.Ф. Філософія освіти в європейському контексті / С.Ф.Клепко. — Полтава: ПОППО, 2006. — 328 с.
11. Клепко С.Ф. Конспекти з філософії освіти / С.Ф.Клепко. — Полтава: ПОППО, 2007. — 424 с.

12. Педагогическое наследие / [Я.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г.Песталоцци]. — М.: Педагогика, 1989. — 416 с.
13. *Кримський А.Ю.* Російсько-український словник правничої мови / А.Ю.Кримський ; [за ред. К.Церкевича і В.Павловського]. — [2-е доп. вид.]. — Нью-Йорк, 1984. — С.94.
14. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: Монографія. — К.: Педагогічна думка, 2007. — 257 с.
15. *Пищулин Н.П.* Философия образования / Н.П.Пищулин, Ю.А.Огородников. — М.: Центр инноваций в педагогике / Москомобразования / МГПУ, 1999. — 234 с.
16. *Сухова Н.М.* Становлення методологічних засад філософії освіти як пріоритетної галузі гуманітарного знання... Дис... канд.. філос. н. / Н.М.Сухова. — К., 2001.
17. *Сухомлинский В.А.* О воспитании / В.А.Сухомлинский; [сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. — [5-е изд.]. — М.: Политиздат, 1985. — 270 с.
18. *Черепанова С.А.* Людина культури у творчому синтезі філософії освіти та мистецтва: перспективи ХХІ століття / С.А.Черепанова // Гуманітарні науки. — 2001. — С.34–52.

Базалук О.А. Философия образования: её роль и место в системе философского знания

Философия образования как обязательный для изучения студентами спецкурс обеспечивает получение знаний и технологий современной образовательной деятельности в условиях трансформации общества. Кроме этого в поле ее исследований входит обоснование аксиологических и педагогических условий, способствующих формированию личности, которая определяет свое место в новом динамическом современном социуме с целью самореализации. Стратегическая цель философии образования — формирование планетарно-космического типа личности, образа человека будущего.

Ключевые слова: философия образования, принуждение, планетарно-космический тип личности, образ человека будущего.

Bazaluk O.A. Philosophy of education and its role and place at the system of philosophic knowledge

As a required special course of study philosophy of education provides the knowledge and techniques reception concerning the modern educational activity in conditions of society transformation. In addition its demesne contains substantiation of the axiological and pedagogical conditions which promote the person formation when person defines its place at new dynamic modern society trying to actualize oneself. The strategic objective of philosophy of education is to shape the planetary and cosmic type of person (image of the future humanity).

Keywords: *philosophy of education, enforcement, planetary and cosmic type of person, image of the future humanity.*

Надійшла до редакції 15.01.2010 р.